

О С Л О Б О Ћ Е Њ Е

До великих борби за ослобођење Србије и Београда у јесен 1944. године дошло је на основу целог претходног развоја ратне ситуације како на Источном фронту тако и на фронту Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије. Успеси јединица Црвене армије током 1944. године, као и борбе дивизија и корпуса Народноослободилачке војске, омогућили су да у јесен 1944. године отпочне одлучујућа борба за истеривање немачких окупатора и њихових домаћих слугу из Србије и Македоније.

СРБИЈА И БЕОГРАД У СТРАТЕГИЈИ ЦРВЕНЕ АРМИЈЕ И НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ ВОЈСКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Сламајући отпор немачких трупа, Црвена армија је до краја септембра 1944. године, на сектору Другог и Трећег украјинског фронта, незадрживо продрла на румунско-југословенску и југословенско-бугарску границу. Црвена армија је избацила Румунију и Бугарску из строја фашистичких држава. То је значило знатно слабљење фашистичке Немачке, која је тиме изгубила још два своја савезника.

Међутим, јединице Црвене армије нису се могле зауставити на источним југословенским границама. У тренутку када су оне избиле на те границе, за њих је било изванредно важно да осигурају бокове главнине својих снага које су надирале према Немачкој. Посебно је за команду Црвене армије било важно да обезбеди напредовање својих јединица у правцу Будимпеште и Беча.

У то време су се још увек бројне и добро наоружане немачке дивизије налазиле у Грчкој, Македонији и Србији и оне су могле да угрозе бокове совјетских снага и њихово надирање у фашистичку Мађарску и даље у Аустрију. У интересу успешног напредовања, Црвена армија настојала је да свакако пресече комуникације у моравско-вардарској долини, којима би могле да се користе немачке снаге при повлачењу с југа према северу Балканског полуострва. По-

ложај Београда у тој ситуацији постао је за команду Црвене армије од изванредног значаја. Као важан комуникациони чвор железничких и водних путева, Београд је постао важно стратегијско средиште. Команда Црвене армије посебно је била заинтересована за то да онемогући немачким трупама да се у војним операцијама служе тако важним стратешким чвором какав је био Београд са својом околином.

С обзиром да је у то време већ била утемељена нова Југославија, израсла у тешкој и дуготрајној народноослободилачкој борби, која је имала своју војну силу, Народноослободилачку војску, своје врховне државне органе и мрежу народноослободилачких одбора као цивилних органа власти, — нова Југославија као савезничка антихитлеровска земља, — природно је што се совјетска команда, „имајући у виду интересе развијања борбених операција против немачких и мађарских трупа у Мађарској — обратила Националном комитету ослобођења Југославије и Врховном штабу НОВ и ПО Југославије с молбом да даду пристанак за привremени улазак совјетских трупа на југословенску територију која се граничи с Мађарском. Совјетска команда саопштила је том приликом да ће совјетске трупе, пошто изврше своје оперативне задатке, бити повучене из Југославије." (Из званичног коминикеа, објављеног 28. септембра 1944. године, о разговоррша које је у Москви водио маршал Тито).

Према томе, снаге Црвене армије ступиле су на тле Југославије пре свега зато да гоне немачке трупе које би могле да угрозе основне стратегијске правце надирања Црвене армије у Мађарској. Ови оперативни задаци совјетских трупа на територији Југославије потпуно су се поклапали не само с тежњама народа Југославије да из њихове земље што пре буде истеран немачки окупатор, посебно с тежњама народа у источним крајевима наше земље, већ су се поклапали и с плановима Народноослободилачке војске и партизанских одреда и намерама њиховог Врховног штаба. Било је природно да се савезничке, совјетске и југословенске снаге удруже у прогањању заједничког непријатеља.

Предвиђајући да немачке трупе неће моћи да се одупру притиску на Источном фронту и да ће се јединице Црвене армије врло брзо приближити границама Југославије, што ће ускоро довести до избацивања Румуније и Бугарске из осовинског табора, а да ће, самим тим, положај немачких војних снага на целом Балканском полуострву бити до крајње мере угрожен, Врховни штаб Народноослободилачке војске и партизанских одреда, још у мају 1944. године, одлучио је да веома јаким својим снагама пренесе тежиште ратних операција у Србију.

Улога Србије у датој ситуацији била је необично важна за Народноослободилачки покрет из више разлога. Крајем

1943. године и почетком 1944. у Србији се поново почео распламсавати народни устанак и јачим снагама Народноослободилачке војске требало је убрзати даље развијање и ширење тога устанка. Народноослободилачки покрет у Србији налазио се пред задатком да дефинитивно уништи недићевске квислиншке формације и с њима повезане четничке јединице Драже Михаиловића, које су се, заједно с немачким снагама, упињале да спрече ширење устанка у Србији и да ту обезбеде свој искључиви утицај, како би евентуално сачекале савезничке снаге и представиле се као водећа политичка и војна снага у Србији. Те наде подгрејавали су код четника и извесни западни савезнички кругови. У том смислу је чак и сам Черчил 1944. године говорио у енглеском парламенту.

И даље, повлачење крупних немачких војних снага из Грчке према северу ради концентрације на ужем простору за одбрану јужних прилаза Немачке могло се спречити у Србији успешним развојем устанка и тако онемогућити или знатно отежати повлачење Хитлерових трупа моравско-вардарском долином.

Поред тога, Народноослободилачкој војсци пружала се у источној Србији могућност да се врло брзо споји са снагама Црвене армије и да на тај начин на Балканском полуострву образује јединствени фронт совјетско-југословенских ослободилачких војних снага. Оправдано се могло очекивати да ће долазак Црвене армије бити од стране народа одушевљено поздрављен и да ће, у политичком погледу, ослобођење Србије имати изванредан значај за јачање народноослободилачког покрета у целој земљи, за поуну и проширење јединица Народноослободилачке војске, а самим тим и за убрзање операција за ослобођење читаве Југославије. Руководство народноослободилачког покрета учавало је сав војностратешки и политички значај који за даљи развој народноослободилачког рата у Југославији може имати ослобођење Србије, а посебно Београда.

Због свега тога, Врховни штаб је још у лето 1944. године наредио Првом пролетерском и Дванаестом корпусу Народноослободилачке војске да изврше офанзивне операције ради продора са територије Босне и Црне Горе на територију Србије. Исто тако, била је формирана оперативна група дивизија (Друга пролетерска, Пета и Седамнаеста дивизија), која је добила посебан задатак да са територије Црне Горе изврши продор у Србију. Ове снаге имале су да ослободе знатан део територије Србије и тамо помогну већ постојећим јединицама Народноослободилачке војске у јужној и источној Србији и у Шумадији у њиховим операцијама и настојањима на даљем ширењу устанка.

Снаге Народноослободилачке војске два месеца водиле су тешке борбе с немачким и недићевско-четничким јединицама и пробијале се у источне крајеве земље према плану Врховног штаба. Немачка команда није успела да заустави продор дивизија и корпуса Народноослободилачке војске из Црне Горе и Босне у Србију. Ове ослободилачке снаге су до краја септембра већ створиле велику слободну територију у западној Србији, Шумадији, Топлици и источној Србији.

Наредбом Врховног команданта Тита ослободилачке снаге у Србији 15. септембра 1944. године биле су груписане у две армијске групе. Прва армијска група, под командом генерала Пека Дапчевића, имала је у свом саставу Први пролетерски корпус и Дванаести корпус НОВ Југославије. Ова армијска група оријентисана је на борбе у северној Србији с крајњим циљем да ослободи Београд. Друга армијска група, под командом генерала Коче Поповића, обухватала је Тринаести и Четрнаести корпус НОВ Југославије и имала је задатак да јужно од Ниша затвара моравски правац, да прихвата совјетске снаге из Бугарске и Румуније и помаже им у њиховом дејству у источној и централној Србији и у правцу према Београду.

Таква је била ситуација када су се састале две савезничке војске.

Није било ништа природније од тога да оне сада координираним дејствима наставе заједничку борбу против заједничког непријатеља, немачких и недићевско-четничких фашистичких трупа. Колико год би историјски било нетачно свако умањивање успеха Црвене армије на јужном крилу Источног фронта у Румунији, Бугарској и Југославији у лето и јесен 1944. године, толико исто било би нетачно и свако прећуткивање или умањивање успеха Народноослободилачке војске и партизанских одреда у читавој Југославији, посебно у Србији крајем лета и почетком јесени 1944. године.

Ако је тачно да Народноослободилачка војска у јесен 1944. године није имала довољно тешког наоружања (артиљерија, тенкови, авиони итд.) да би сама могла да изврши стратешке задатке за потпуно спречавање немачке групе армија „Е“ да се из Грчке повлаче моравско-вардарском долином, исто толико је тачно и да би снаге Црвене армије на Другом и Трећем украјинском фронту морале у Југославију упутити далеко јаче снаге, нарочито у пешадији, да изврше тај задатак да ту нису водила борбу четири корпуса Народноослободилачке војске Југославије и да широм читаве земље друге њене снаге нису водиле прави рат против истог непријатеља.

ЗАЈЕДНИЧКЕ СОВЈЕТСКО-ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ВОЈНЕ ОПЕРАЦИЈЕ

За борбе у источним деловима наше земље Црвена армија издвојила је из састава Другог украјинског фронта (северно од Дунава¹) Десети гардијски стрељачки корпус Четрдесет шесте армије, а из састава Трећег украјинског фронта 57. армију — 75, 68. и 64. стрељачки корпус (у укупној јачини од девет дивизија, једне моторизоване пешадијске бригаде и једног оклопног пука), затим једну дивизију из резерве фронта, Четврти гардијски механизовани корпус, Седамнаесту ваздухопловну армију и Дунавску ратну флотилу. Према совјетским подацима, само ова војска из састава Трећег украјинског фронта имала је 2.200 артиљеријских оруђа и минобацача, 149 реактивних оруђа (каћуше), 358 тенкова и самоходних артиљеријских оруђа, као и 1.292 авиона. Дунавска ратна флотила бројала је око 80 бродова, првенствено монитора.

У овом разматрању не узимамо у обзир војне снаге отечественофронтовске Бугарске, које су, после капитулације фашистичке Бугарске, такође почеле да воде борбу против немачких снага у деловима јужне Србије и у Македонији, исто као што овде не узимамо у обзир ни снаге Народноослободилачке војске из јужне Србије и Македоније, с обзиром да оне нису *непосредно* учествовале у бици за Београд.

Јединице Црвене армије прешле су у офанзиву на југословенској граници јужно од Дунава 28. септембра. Оне су до 10. октобра, заједно са јединицама Четрнаестог корпуса Народноослободилачке војске Југославије, водиле тешке борбе с немачким снагама и незадржиЕО напредовале од границе у правцу запада, 130 километара у дубину југословенске територије. Један од великих успеха ових јединица било је форсирање Велике Мораве.

Северно од Дунава, Десети гардијски стрељачки корпус 46. армије ослободио је градове Вршац и Белу Цркву и заједно с војвођанским јединицама Народноослободилачке војске 6. октобра ослободио је Панчево.

За то исто време јединице Дванаестог корпуса Народноослободилачке војске Југославије продрле су све до Обреновца, блокирале га и, по наређењу врховног команданта Тита, почеле надирати десном обалом Саве према Београду.

Јединице Првог пролетерског корпуса налазиле су се тада у следећем распореду: 21. дивизија у покрету према Великој Плани; 5. дивизија на просторији Смедеревска Паланка—Младеновац; 1. пролетерска дивизија око Младеновца; 6. пролетерска дивизија на линији села Губеревац—Барајево—Мењак; 17. дивизија северно од Крагујевца. Јединице Првог пролетерског корпуса су 10. октобра, у ре-

јону Велике Плане, успоставиле везу с јединицама 3. украјинског фронта Црвене армије.

Тиме су немачке снаге у Србији пресечене на два дела. Северно од линије ПетроЕац—Велика Плана, Младеновац—Обреновац одсечене су немачке снаге од других својих снага које су се задржале у централном делу Србије. Спајањем јединица Првог пролетерског корпуса НОВ Југославије с јединицама Трећег украјинског фронта образован је у даљој околини Београда јединствени обруч ослободилачких снага, који ће почети све више да се сужава.

На тај начин у битку за ослобођење Београда ступило је непосредно девет дивизија НОВ Југославије, и то: Први пролетерски корпус с 1. пролетерском дивизијом, 5. дивизијом, 6. пролетерском дивизијом, 17. дивизијом и 21. дивизијом, и Дванаести корпус НОВ Југославије са 11. дивизијом, 16. дивизијом, 28. дивизијом и 36. дивизијом.

У то време немачке снаге у Србији биле су груписане у армијску групу „Фелбер“. Међутим, порази које су трпели почетком октобра 1944. године натерали су их да стално врше прегруписивање својих јединица и формирају поједине борбене групе за извршавање посебних задатака. За своју непосредну одбрану у Београду, Немци су располагали са 40—50 пешадијских батаљона, четири тенковска батаљона, 12—16 артиљеријских дивизиона и 5 дивизиона противавионске артиљерије. Пошто су Београду и његовој околини придавали велики значај, нарочито за обезбеђење и повлачење својих снага из Грчке, Немци су утврдили читав појас у околини Београда, и у самом граду се припремили за одбрану.

Немачка команда изградила је више појасева за одбрану Београда. Спољни одбрамбени појас ослањао се на Обреновац, Моштаницу, Рушањ, Ритопек и масив Авале, а испред те линије Немци су још намеравали да, као истурене тачке, бране Шабац, Младеновац и Смедерево. Непосредну одбрану града немачке трупе су организовале на кружној линији Чукарица—Баново брдо—Бањички вис—Велики Врачар. Најзад, у самом граду су Немци изградили бункере и упоришта за одбрану, и то: на Железничкој станици, у блоку зграда министарстава на углу Немањине и Кнеза Милоша улице, у згради Старог двора, у хотелу „Москва“, у згради биоскопа „Београд“, у палати „Албанија“, у Народној скупштини, у Поштанској штедионици, на Бајлонијевој пијаци, у Првој мушкој гимназији, у згради „Југоштампе“ и у Заводу за израду војне одеће. Калемегданска тврђава и ужи рејон Савског моста представљали су последња упоришта немачке одбране у граду.

Доследни својим нацистичким схватањима, немачки штабови одлучили су да велик број јавних и културних

Објеката у Београду дигну у ваздух уколико буду приморани да напусте град. Они су ради тога минирали велик број зграда, нарочито школске и културне установе. Према нацистичком убеђењу, Београду је и на тај начин требало намети немачку освету.

И док су немачке војне снаге организовале одбрану града, у квислиншким редовима наступила је права пометња. Као што је поменуто, сви угледнији квислиншки функционери и многи њихови сарадници бежали су из Београда главом без обзира. О томе врло илустративно, на пример, говори писмо Недићевог министра др Милорада Недићковића од 3. октобра у поноћ 1944. године:

„Драги господине Перићу,

Данас на седници Владе донесене су важне, судбоносне одлуке. Ја сам у 18 час. и 30 мин. телефонирао из Председништва Владе да ме ко причека, али никога није било на телефону. Неколико минута касније дошао сам аутом у Министарство, али није било више никога. Ни чиновника, ни послужитеља, ни жандарма. Тако морам да Вам писмено саопштим што следује и да се овим путем опростим с Вама и г.г. начелницима и чиновницима.

Господин Председник нам је саопштио да је немачки командант за Југоисток вечерас прогласио Београд и Србију операционим подручјем у најстрожијем смислу. Од овог тренутка (поноћи) важи опасно стање у Београду. Функцију српске Владе преузимају немачке власти. Српска влада премешта се у Немачку, да предузме тамо своју политичку и националну дужност, окупљајући око себе све Србе који се већ тамо налазе (преко 300 хиљада), као и оне који ће се ових дана евакуисати, и то је сва наша интелигенција, чиновништво и српски оружани одреди (С. Д. стража, С. Д. корпус, Гранична стража и Српска гарда). Данас су добили пасош у Немачком посланству и сви чланови Равногорског покрета и многи политичари из демократских фракција.

Саопштавам Вама и свима чиновницима, ко год жели да се евакуише нека се јаве у Председништву владе. Воз за возом ићи ће непрестано, све ће формалности свршавати Кабинет Председништва.

У шуму је немогуће ићи, јер је услед одласка Драже Михаиловића преко Дрине за Херцеговину (Италију) изазвано расуло у његовим одредима и четници се разилазе и неће више да се бију. Ово је њихово усмено званично изјављивање у Председништву данас цео дан."

*
• *

У тој општој пометњи Недићева влада именовала је Драгог Јовановића за изванредног владиног комесара на територији Управе града Београда и срезова врачарског, грочанског и посавског. Према уредби, „комесар Владе на означеној територији у погледу управне и самоуправне власти има најшира овлашћења. Ради одржавања јавног реда и безбедности свака његова одлука сматраће се на закону основана и извршена”.

Општу збуњеност и панику у квислиншким редовима у Београду повећавали су четници. Према сведочанствима савременика, четници су почетком октобра у великој нервози куљали у град. Нагрнули су у београдске кафане и готово све пред собом чистили. Ширили су вести како су дошли да приме власт од Немаца, који ће се повући, а они ће, тобоже, дочекати Црвену армију и тако претећи партизане.

Сачувани су такође подаци да је и у неким немачким војнопозадинским органима у то време дошло до збуњености и пометње. Крајскомандатура у Београду, заједно с неким четницима, почетком октобра упутила је неким групама народноослободилачког покрета у граду поруку којом тражи услове за капитулацију. Ову поруку је Крајскомандатура, према тим подацима, упутила преко Милеве Јевтић, сестре министра у емиграцији Богољуба Јевтића. Разумљиво је да илегалне ослободилачке групе у граду нису биле ни овлашћене нити су могле у датој ситуацији да воде неке преговоре с Немцима о њиховој капитулацији, поготову не с једном Крајскомандатуром док немачке војне јединице на све стране врше убрзане и очигледне припреме за тешке борбе које су предстојале.

Међутим, сама та чињеница да су неке групе Немаца и квислинга тражиле додира са ослободилачким групама, то јест са снагама народноослободилачког покрета у граду, показује да је расположење у граду већ било дошло до усијања. Београђани су нестрпљиво очекивали дан свог ослобођења и у масама нудили своје услуге ослободилачким снагама. У тој ситуацији ослободилачке групе и све организације НО покрета предузеле су енергично своју акцију и тако се укључиле у битку коју су за ослобођење Београда отпочеле совјетске и југословенске војне снаге.

Припадници народноослободилачког покрета у Београду усмерили су тих дана своју акцију у два правца: прво, они су настојали да дођу до што веће количине оружја, како би у погодном тренутку чланови ударних борбених група прискочили у помоћ ослободилачким снагама, и друго, они су повели акцију да спрече минирање извесних,

за Београд веома важних, објеката, које су вршили Немци, и да онемогуће њихово дизање у ваздух.

У тренутку када је отпочео напад ослободилачких снага на град, борбене групе развиле су оружану акцију на улицама, о чему ће касније бити речи.

Што се тиче акција за спасавање појединих објеката, сачувани су подаци о двема таквим акцијама. Група Воје Тодоровића, Милана Марковића, Павла Ледеција и Момчила Радовановића организовала је спасавање водовода. У Белим Водама Немци су били минирали водоводну централу. Међутим, поменута ослободилачка група повезала се с једним капетаном Српске државне страже, који је с групом недићеваца имао задатак да чува терен око ове водоводне централе. Тај капетан, видећи приближавање ослободилачких снага, пристао је да групи ударника помаже у уклањању мина. Осим тога, радници у водоводу дали су потребна обавештења о распореду мина. Када се, неколико дана пре доласка партизана, приступило уклањању мина, сами радници исекли су каблове којима су оне биле спојене. Пошто су се Немци налазили у близини, и да не би чули топот корака у веома акустичној сали, радници су прилазили кабловима преко неких ћебади. Група Немаца која се налазила на једној коти према школи „Матија Бан“ имала је задатак да активира ове мине. Када су Немци видели да централа није одлетела у ваздух, упутили су једну чету према водоводу, али су њу задржали жандарми и стража који су прешли на страну ослободилачких снага, а уто се већ чула пуцњава из правца Макишког поља, којим је наступала Крајишка партизанска бригада.

У акцији за спасавање главне телефонске централе учествовао је Раде Вукаловић. Његова група ступила је у везу с једним немачким официром или подофициром преко инжењера Марковића. Овај Немац обећао је да ће у критичном моменту само фунгирати експлозију и неће дићи централу у ваздух. Када су снаге Црвене армије пришле телефонској централни, она заиста није била дигнута у ваздух. Тако је ослободилачка група спасла и овај важан објекат.

ШЕСТ ДАНА БОРБИ У БЕОГРАДУ

Црвена армија је као главну ударну снагу у битку за Београд убацила Четврти мотомеханизовани корпус с још неким мањим јединицама, док се главнина 68. корпуса Црвене армије оријентисала према централној Србији са задатком да штити бок оним снагама које су вршиле непосредно напад на Београд. Према Крагујевцу су такође биле

оријентисане и неке јединице Првог пролетерског корпуса НО војске Југославије са истим задатком.

Снаге Народноослободилачке војске и Црвене армије су од 11. до 14. октобра толико стегле обруч око Београда да су, после тешких тродневних борби, већ у ноћи између 13. и 14. октобра избиле на линију Чукарица—Авала. Истовремено су на Чукарицу продрле јединице Дванаестог корпуса Народноослободилачке војске. На Авалу су избиле јединице Црвене армије и Првог пролетерског корпуса НО војске.

Те ноћи почело је пробијање немачког спољњег обруча одбране Београда. Црвена армија концентрисала је на Авали јаке артиљеријске, минобацачке и тенковске снаге. Према совјетским подацима, ту се, на уском простору, налазило око 650 топова и минобацача. Захваљујући ватри овог оружја и акцији јединица Првог пролетерског корпуса НО војске и Четвртог мотомеханизованог корпуса Црвене армије, спољни обруч Београда био је пробијен и ослободилачке снаге, 14. октобра рано ујутру, избиле су до саме Бањице. Осма бригада Прве пролетерске дивизије НО војске наступала је већ према Дедињу, а Шеста дивизија НО војске сломила је отпор Немаца код Миљаковца и избила пред Раковицу.

Командант Првог пролетерског корпуса НО војске генерал-лајтнант Пеко Дапчевић и генерал Жданов, командант снага Црвене армије у нападу на Београд, у селу Јајинци израдили су заједнички оперативни план за освајање града. Према том плану, напад је изведен с четири колоне да би се пресекле немачке снаге у самом граду и на тај начин спречило или свело на минимум уништавање зграда и појединих објеката.

Дванаести корпус НО војске нападао је својим снагама у два правца: Баново брдо—Михајловац—Железничка станица—Савско пристаниште и Топчидер—Војна болница—Улица Маршала Тита—Кнез Михаилова улица—Горњи град. Први пролетерски корпус НО војске и Четврти мотомеханизовани корпус Црвене армије такође су вршили напад у два правца: Бањица—Дедиње—Булевар ослобођења—Улица пролетерских бригада—Дечанска, сада Моше Пијаде улица—Калемегдан и Булевар револуције, раније Краља Александра—Улица 27. марта и даље Улицом Цара Душана.

Тиме је битка за Београд, 14. октобра, почела да се води у самом граду.

Немачке снаге пружале су очајнички отпор. Међутим, ослободилачке снаге, понете одушевљењем да врше историјску мисију ослобођења свога главног града, заједно с јединицама Црвене армије успешно су напредовале, ломећи одбрану непријатеља. Већ 14. октобра увече, у 20 часова,

Осма бригада Прве дивизије НО војске, заједно с Првом бригадом и снагама Црвене армије, заузела је Дедиње и продужила да напредује према Аутокоманди и Тргу Димитрија Туцовића (раније Славија).

Немци су пружили јак отпор код Аутокоманде, код Железничке болнице, у Делиградској улици и у Карађорђевог парку. Ујутру 15. октобра Прва и Осма бригада Прве дивизије НО војске избиле су пред Трг Димитрија Туцовића. Оне су одмах почеле да продиру Крунском улицом (данас Пролетерских бригада) и Осма бригада је 15. октобра заузела Стари двор.

Друга и Трећа бригада Шесте дивизије НО војске 14. октобра, после двочасовне борбе, зазеле су Топчидер и продужиле наступање Булеваром Војводе Путника, а 15. октобра ујутру избиле су, преко трга „Мостар“, Сарајевском и Кнеза Милоша улицом, пред утврђени блок зграда министарстава.

На десном крилу, Четврта бригада Пете дивизије НО војске напала је 14. октобра Немце у Лаудановом шанцу и продрла до Булевара револуције. Сутрадан, око 8 часова изјутра, бригада је преко Карабурме избила до данашње Улице Ђуре Ђаковића, а један њен батаљон, ослањајући се на совјетске тенкове, пробио се до Техничког факултета. Снаге НО војске 14. и 15. октобра напале су исто тако Чукарицу и Жарково и, пошто нису могле да униште све немачке снаге, оне су их заобишле и надирале Савском улицом'. Ломећи одбрану противника, избиле су пред Железничку станицу. Жарково је ослобођено ноћу 15. и 16. октобра па је затим извршен напад на Баново брдо.

Према совјетским подацима, у борбама на улицама Београда од совјетских снага учествовали су: Четврти гардијски моторизовани корпус, 73. гардијска и 236. стрељачка дивизија, три артиљеријске бригаде и шеснаест артиљеријских и минобацачких пукова и пукова самоходне артиљерије, једна бригада противавионске артиљерије и три самостална противавионска пука.

Поред побројаних снага Првог и Дванаестог корпуса НО војске, у непосредним борбама на улицама учествовале су бројне ослободилачке наоружане групе грађана, које су, како је поменуто, образоване још пре напада ослободилачких снага на Београд. Према изјавама савременика, у овим групама на улицама града борило се око две хиљаде грађана, од којих су многи у борбу улазили у току саме битке. Према другим изворима, било је три врсте борбених група наоружаних грађана и оне су носиле ознаке К., С. и Д. Многи грађани наоружавали су се у току саме битке одузимањем оружја од погинулих Немаца и одмах узимали учешћа у уличним борбама.

Велику услугу чинили су они Београђани који су се излагали смртној опасности да би појединим јединицама НО војске и Црвене армије пружили потребна обавештења о распореду немачких утврђења, да би им показали најкраће путеве и пролазе кроз поједина дворишта, да би их упозорили на минирана места итд. Осим тога, грађани су преносили и прихватили рањенике, партизане и борце Црвене армије, и указивали им прву помоћ у санитетским пунктовима, који су такође већ раније били организовани.

За време уличних борби највећи део грађана, нарочито жена и деце, склањао се у подруме, али чим би непосредна опасност прошла, грађани су излазили на улице и са огромним одушевљењем поздрављали своје ослободиоце, пружајући им храну и друге дарове. У многим ослобођеним улицама, иако су се борбе још водиле у најближем суседству, грађани су са ћилимима и заставама дочекивали борце Црвене армије и партизане, грлећи их, љубећи и засипајући их цвећем.

Ослободилачке групе су биле организоване тих дана и у Земуну. Оне су вршиле саботаже на немачким линијама за везу и на противавинским оруђима немачког 38. пука 20. противавионске дивизије на Бежанијској коси. Земунске ослободилачке групе успешно су спречавале диверзије и разарање важних објеката, на које су се Немци припремали, као у Команди ваздухопловства, на железничкој прузи и другим местима.

Највећи део Београда био је предвече 15. октобра већ у рукама партизана и црвеноармејаца, али су Немци на појединим утврђеним тачкама још пружали отпор и њихову одбрану требало је до краја сломити.

Изненада је, међутим, у борбама дошло до тренутног застоја. Избијањем снага Црвене армије и НО војске на линију спољњег обруча одбране Београда 14. октобра, знатан део немачких снага био је одсечен од Београда у пределу јужно до Дунава у околини Смедерева. Ове немачке снаге су се брзо груписале и 15, 16. и 17. октобра покушале да слома отпор ослободилачких снага у том правцу и да прискоче у помоћ свом гарнизону у Београду који се очајнички бранио. Како су ове немачке снаге из правца Смедерева вршиле јак притисак на ослободилачке јединице које су већ водиле борбе у Београду, морале су бити извучене из самог града извесне снаге Црвене армије и НО војске да би спречиле немачке јединице да се пробију у помоћ свом гарнизону у Београду.

Јединице Првог пролетерског корпуса НО војске водиле су жестоке борбе с овим немачким снагама и заједно са снагама Црвене армије спречиле их да се пробију према Бео-

граду. Немачке трупе покушале су тада да извуку своје јединице пробијањем јужно од Београда у правцу запада. Међутим, 18. октобра, Друга пролетерска, Друга личка, Четврта и Пета српска и Прва крајишка бригада НО војске, у снажном јуришу, опколиле су и разбиле главнину ових немачких снага код реке Болечице. Сви покушаји разбијених немачких делова да се даље пробију преко Авалског друма нису имали успеха, јер су ту биле пристигле и јединице Црвене армије. Тако је ова смедеревска група немачких снага била потпуно разбијена. Том приликом заплењено је 1.500 разних моторних возила, 80 тенкова, 200 топова и други ратни материјали.

У међувремену, на улицама Београда су се и даље водиле жестоке борбе. Нарочито тешки окршаји одиграли су се у Штросмајеровој улици, Улици Војводе Миленка, на Булевару Војводе Путника и испред Железничке станице. Прва дивизија НО војске, која се налазила око Народне скупштине и Главне поште, водећи уличне борбе, продрла је до Теразија, испред хотела „Москва“ и палате „Албаније“, затим преко Трга Републике, све до Завода за израду војне одеће.

Пошто су уништене јаке немачке групације које су покушале да прискоче у помоћ свом гарнизону у Београду. 19. октобра отпочеле су последње битке за ослобођење града.

Немци су при повлачењу палили и дизали у ваздух поједине зграде, иако ове нису имале никаквог војног значаја. Тако су запалили зграду старог Правног факултета на Студентском тргу, затим предњу зграду Коларчевог универзитета и минама дигли у ваздух више стамбених зграда, међу којима је највеће штете претрпео блок зграда у Васиној улици.

У саставу јединица Црвене армије наступило је и седам инжењерских батаљона. Према совјетским подацима, совјетски минери су у Београду уклонили мине из 845 објеката, укључујући 85 административних зграда. Исти подаци говоре да је том приликом укупно у граду било уклоњено 3.179 мина и 3.540 разних врста експлозива у тежини од 28.656 килограма.

У борбама у граду, када се водила битка тако рећи за сваку кућу и сваку ограду, када су поједине улице често прелазиле из једних у друге руке, борци народноослободилачких дивизија показали су изванредно јунаштво и снажљивост у ванредно тешким условима, поготову у уличним борбама комбинованим са дејством тенкова и артиљерије. Партизани су неустрашиво јуришали на немачка утврђења и освајали их, не жалећи своју крв и своје животе.

Борци јединица Црвене армије показали су у борбама за Београд све изванредне борбене одлике совјетских војних

снага, стечене у дуготрајним и тешким биткама на Источном фронту.

Ослободилачке снаге морале су, 19. и 20. октобра, новим, појачаним напорима да се боре за избацивање Немаца из последњих утврђених тачака у граду. Командант Прве армијске групе НО војске генерал-лајтнант Пеко Дапчевић 20. октобра телеграмом је извештавао Врховног команданта Тита, између осталог:

„ ... Коначни јуриш на центар Београда и Калемегдан почео је прошле ноћи у поноћ. Овај велики задатак био је поверен славној Првој пролетерској дивизији. После дејства руских топова и каћуша кренуле су Прва српска бригада, Трећа крајишка бригада, Тринаеста хрватска и Осма црногорска бригада, синови свих народа Југославије, на коначни јуриш за ослобођење свог главног града. За сваку кућу вођени су упорни бојеви. Око злогласне Главњаче водила се тешка борба. Немци су силно утврдили ову зграду у којој су побили силне наше родољубе. Наши борци су смело извршили јуриш на Главњачу, запалили је. Главњача је изгорела до темеља и с њом сви Немци. Око Фабрике војне одеће такође се водила жестока борба. У зору већ су наши борци избили на Калемегдан. Међу старим српским топовима из Првог устанка лежали су модерни немачки тенкови и топови. Наши борци су смело јуришали напред...”

Пошто су избачени из многобројних утврђења, Немци су још у току ноћи 19—20. октобра били принуђени да отпочну повлачење преко Саве. Око два часа ујутро, 20. октобра, Трећа бригада Прве дивизије НО војске с једним батаљоном избила је обалом Дунава на ушће Саве, а с два батаљона, уз подршку десет совјетских тенкова, заузела је до шест часова Калемегдан. Последње борбе око Моста на Сави завршене су око 8 часова.

Ослободилачке снаге заузеле су Мост на Сави неопштећен. Њега је спасао ванредно храбрим чином београдски грађанин, учитељ Миладин Зарић. Он је становао преко пута моста, у Карађорђевој улици број 69. Из свога стана посматрао је како Немци минирају мост, припремајући се да га дигну у ваздух. И када је, 20. октобра ујутро, чуо клицање ослободилаца у Босанској улици, потрчао је на мост и спустио се под њега да прегледа мине. Иако је преко моста тукла митраљеска ватра, он је ипак претрчао преко њега и с друге стране сишао под мост и једним ашовом ударао по већ запаљеним фитиљима те на тај начин одвојио фитиље од мина и спречио експлозију.

Бекством последњих Немаца преко пешачког моста на Сави, Београд је био ослобођен.

Око 9 часова 20. октобра Тринаеста пролетерска бригада НО војске и совјетска пешадија већ су се пребациле на другу обалу Саве и наставиле да гоне Немце. Поменутој бригади придружила се и Космајска бригада Шесте пролетерске дивизије НО војске. Уз садејство совјетских тенкова и артиљерије, ове бригаде вршиле су снажан притисак на немачке јединице, утврђене у Железничкој станици у Земуну. Истовремено Прва бригада Шесте пролетерске дивизије водила је упорне борбе за аеродром и Бежанијску косу. Борбе су настављене читавог дана, 21. октобра, и ноћу 21—22. октобра.

Ујутру 22. октобра Тринаеста пролетерска бригада НО војске продра је у Земун од правца Железничке станице, а Прва бригада Шесте пролетерске дивизије сломила је отпор Немаца на Бежанијској коси и заузела јужни део града. Истовремено је Космајска бригада, уз пуну подршку припадника народноослободилачког покрета, наставила чишћење Земуна од заосталих немачких војника.

Тиме су биле потпуно завршене борбе за ослобођење Београда и Земуна.

НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ ПОКРЕТ ОРГАНИЗУЈЕ ЖИВОТ У ГРАДУ

У ослобођеном делу града већ 17. октобра почела је да врши своју дужност Команда града Београда с командантом генерал-мајором Љубодрагом Ђурићем. Већ 19. октобра у град је била упућена група партијских руководиоца која је сачињавала привремени Месни комитет КПЈ у Београду и имала задатак да мобилише све снаге за што брже сређивање прилика у ослобођеном граду.

У време док су се још водиле уличне борбе, 18. октобра, код Аутокоманде, на фудбалском игралишту данашње „Црвене звезде“, омладина је сазвала велики митинг коме су присуствовали омладинци и грађани Београда. Они су се окупили из великог дела ослобођеног града и пажљиво саслушали говор који је одржао Рато Дугоњић, секретар Централног комитета СКОЈ-а, а затим говоре других руководиоца народноослободилачког покрета. Омладинци и грађани упорно су слушали све ове говоре и нису напуштали збор и поред тога што су преко игралишта повремено фијукали меци и пролетали немачки авиони.

Поступно, ослобођењем једног по једног дела града, припадници народноослободилачког покрета настојали су да

Београђани се придружују ослободилачким јединицама октобра
1944. године

Први поздрави грађана ослободиоцима октобарских дана 1944. године

одмах створе организације које ће преузимати бригу о организовању живота у тек ослобођеном граду. Команда места је још 17. октобра грађанима упутила проглас, позивајући их да свим својим снагама помогну борце за ослобођење. И они су се у огромној већини одазвали овом позиву. Док су улице биле закрчене изгорелим аутомобилима и уништеним тенковима, преврнутим трамвајима, искиданим жицама, циглама с порушених зграда, па и деловима намештаја, многи Београђани свесрдно су пружали помоћ рањеним партизанима и црвеноармејцима и њиховим јединицама. Рањеницима су доносили воде, преносили их до најближих амбуланти и предавали их у руке болничара и лекара.

Сузе су се мешале с радошћу. Жалост за погинулим борцима за ослобођење града Београђани су изражавали на тај начин што су погинуле склањали, а често и сами сахрањивали у најближим парковима или травњацима на улици. Била је честа слика да старије жене на тим партизанским и црвеноармејским гробовима пале свеће и кандила и доносе цвеће. Велика свечана сахрана једне групе погинулих црвеноармејаца, одржана је у Београду одмах по ослобођењу града, већ 22. октобра, и погинулим жртвама том приликом су одате највеће почести.

На позив омладинских организација и Команде града Београда, велик број омладинаца почео се пријављивати у јединице Народноослободилачке војске. Према приближним подацима, одмах по ослобођењу Београда у Народноослободилачку војску ступило је преко 20 хиљада нових бораца. Њихов прилив у Београду и у његовој ближој и даљој околини био је тако велик да се, на пример, бројно стање дивизија Прве армијске групе више него утростручило. Прва пролетерска дивизија, од око 2.500 бораца, колико је имала у септембру, половином октобра нарасла је на око 9.000 бораца. А они који у Београду нису пошли у војску, нарочито велик број женске омладине, приступили су одмах крчењу улица и расчишћавању рушевина, како би се у граду што пре успоставио нормалан живот.

Ослобођењем града прекраћене су патње које су Београђани морали подносити за време окупације. Али обавеза даље борбе за довршење рата изазвала је потребу улагања нових родољубивих напора.

У Земуну је, на једној ужој конференцији грађана, већ 26. октобра 1944. године био изабран привремени Народноослободилачки одбор за град Земун. На челу овог Одбора били су председник Љуба Миловановић и потпредседници Иван Јеремић и Петар Шикић, а секретар је био Михајло Радотић.

Већ 27. октобра био је формиран Одбор Јединственог Народноослободилачког фронта града Београда на челу

с председником др Сенишом Станковићем, професором Универзитета, потпредседницима Вучком Ивковићем, металским радником и Михајлом Ратковићем, столаром, и секретарем инж. Драгославом Мутаповићем. Овај Одбор истога дана издао је проглас Београђанима у коме их је позивао да мобилишу своја средства и све своје снаге у борби за коначну победу над немачким фашистима.

И заиста, већина Београђана се са одушевљењем укључивала у редове бораца за ослобођење и све расположиве снаге мобилисала за победоносно окончање рата. Београђани су се бацили на обнову привредног и културног живота града, настојећи да преболе огромне губитке и издрже тешке материјалне услове у којима су се нашли. Београђани су тада све тешкоће подносили релативно лако, јер су светла лица гледали будућност, социјалистичку будућност коју су очекивали заједно са свим нашим народима, за коју су се борили и за коју су жртве подносили. Победа над окупатором, блиски слом фашистичке Немачке, присуство јединица Народноослободилачке војске, организовање првих органа народне власти у граду, долазак врховних државних органа нове Југославије у Београд — све то давало им је снаге да са сигурношћу гледају у своју сутрашњицу.

ПОХВАЛЕ ОСЛОБОДИОЦИМА И ЗНАЧАЈ ОСЛОБОЂЕЊА

Истога дана када је Београд ослобођен, Врховни командант Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије маршал Тито издао је генерал-лајтнанту Пеку Дапчевићу следећу заповест:

„После седам дана тешких и крвавих бојева, 20-ог октобра 1944. године јединице наше Народноослободилачке војске, раме уз раме са јединицама херојске Црвене армије, ослободиле су Београд, главни и напаћени град Федеративне Демократске Југославије.

Ова велика победа над највећим непријатељем наших народа — немачким окупатором, нарочито је значајна по томе што су у борби за ослобођење јуначког Београда дали своју крв синови јуначке Шумадије, јуначке Крајине и остале Босне, јуначке Црне Горе, синови бијелог Загреба и Хрватског Загорја, синови кршне Лике, Далмације, Славоније, Војводине и синови Словеније. Та је победа тим значајнија што је извојевана заједно са јединицама славне братске Црвене армије.

За ванредно јунаштво и упорност у борби за ослобођење Београда изражавам своју захвалност и при-

знање борцима, командирима, командантима и политкомесарима: I дивизије, V дивизије, VI дивизије. XII дивизије, XXVIII дивизије, XVI дивизије, XXXVI дивизије и XI дивизије.

Предложити за одликовање јединице и појединце који су се највише истакли у борби.

Слава палим херојима који су дали свој живот за слободу свог народа!

СМРТ ФАШИЗМУ — СЛОБОДА НАРОДУ!

20. октобра 1944. године

ВРХОВНИ КОМАНДАНТ НОВ И ПОЈ
Маршал Југославије
Тито, с. р."

Врховни штаб Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије похвалио је и истакао самопрегор и јунаштво које су у борбама за ослобођење Београда, као и у борбама за ослобођење Србије и Војводине, показали борци и командни састав Црвене армије. Око 2.000 совјетских бораца и официра добило је југословенске ордене и медаље. Тринаест совјетских ратника добило је звање народног хероја Југославије. Међу њима налазили су се командант IV гардијског мотомеханизованог корпуса генерал-лајтнант В. И. Жданов, командант 73. гардијске стрелачке дивизије генерал-мајор С. А. Козак и други.

Ослобођење Београда обележено је у Москви 20. октобра 1944. године са 24 артиљеријска плотуна из 324 топа. Совјетска влада је многим совјетским борцима и официрима који су учествовали у ослобођењу Београда доделила ордене и висока звања. Само у Четвртом гардијском мотомеханизованом корпусу, после ослобођења Београда, 20 бораца и официра проглашено је за народне хероје Совјетског Савеза. Касније је била установљена и медаља „За ослобођење Београда“, коју су добили сви совјетски учесници у овим борбама. Осим тога, да би се још више истакло њихово учешће у ослобођењу Београда, оне јединице и формације које су се у тим борбама одликовале добиле су почасно име „Београдске“.

Борећи се грчевито да Београд задрже у својим рукама, немачке војне снаге имале су тешких губитака. У борбама је погинуло 16.800 Немаца, а 9.739 њихових војника и официра заробиле су снаге Народноослободилачке војске и Црвене армије. Нису сачувани укупни подаци о заплешеном оружју и материјалу, али о њиховој бројности речито говори наведена количина заплешених возила и оружја само

од немачке смедеревске групе, која је уништена југоисточно од Београда.

Ослободилачке снаге такође су имале жртве у борбама за ослобођење Београда. Народноослободилачка војска Југославије изгубила је у тим борбама 2.994 мртвих бораца, подофицира и официра и 3.379 рањених. На страни Црвене армије погинуло је 960 бораца и официра, док о броју рањених нема података. (Овде су урачунати само губици у непосредним борбама за ослобођење Београда).

Ослобођењем Београда и моравске долине дефинитивно су онемогућени Немци у покушају да своје јаке снаге из Грчке повуку добрим комуникацијама кроз Србију. Немачки штабови били су приморани да те снаге повлаче кроз тешко проходне терене Црне Горе, Санџака и источне Босне, који су веома неповољни за повлачење великих војних снага са механизацијом. Осим тога, у тим областима ове немачке снаге сачекивале су тамошње јединице Народноослободилачке војске и партизански одреди и стално им наносили губитке.

Потпуно је пропао немачки план да свој фронт консолидују у Србији и ту пруже отпор надирању Црвене армије. Немачке снаге у Србији (група Ф) биле су у борбама за ослобођење Београда и у Србији потпуно разбијене. Последица свега тога била је то да су немачки штабови били принуђени да формирају нови фронт на левој обали Дрине и у Срему, чиме су источни крајеви Југославије били потпуно ослобођени.

Борбе за ослобођење Београда показале су да јединице Народноослободилачке војске, тачније дивизије Прве армијске групе под командом генерала Пека Дапчевића и комесара пуковника Мијалка Тодоровића поседују изванредне војничке квалитете како у маневрисању, у опкољавању и уништавању немачких снага, тако и у уличним борбама у једном великом граду. Уједно су борбе за ослобођење Београда представљале једно ново изванредно искуство за борце дивизија и бригада Народноослободилачке војске. После ових борби, ове јединице су, највећим делом, прешле на фронт у Срем и, сада добро опремљене и наоружане, приступиле правом фронталном ратовању.

Борбе за ослобођење Београда показале су да су јединице Народноослободилачке војске израсле у снажну армију чији је командни кадар и борачки састав спреман за све врсте ратовања.

Ослобођењем Београда и Србије Народноослободилачка војска стекла је једну сталну и значајну базу у којој је могла да буде пружена сва потребна помоћ рањеним борцима, из које су могле да се врше попуне јединица људством, одакле је могло да буде организовано снабдевање у храни,

одећи, оружју и другом ратном материјалу. Ова база за даље вођење рата била је утолико значајнија што је политичка подршка коју је Народноослободилачка војска добила у Србији помогла да врло брзо буде преоријентисан читав живот у новоослобођеним крајевима за помоћ фронту ради што бржег ослобођења целе наше земље.

#

* * *

У политичком погледу значај ослобођења Београда био је многострук. Ослобођење главног града Југославије изазвало је одушевљење у целој земљи. Постало је сасвим очигледно, готово опипљиво да се за окупаторе ближи коначан крај. Они који су осино бомбардовали незаштићени град 1941. године и по целој земљи годинама вршили страховите злочине, хвалишући се да ће освојити читав свет, потучени су у бици за главни град Југославије. И то су потучени управо од народноослободилачких снага, које су заједно с Црвеном армијом ослободиле Београд. А заједно с Немцима разбијени су и протерани из Србије њихови сарадници и савезници — недићевски, љотићевски и четнички одреди.

Увиђајући огроман политички значај ослобођења Београда, врховни командант Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије, још 10. октобра, у наређењу које је послао команданту Прве армијске групе, наглашавао је потребу да народноослободилачке снаге прве уђу у Београд. „Политички је важно, а то је и моја жеља, да наше јединице прве уђу у Београд“, поручивао је маршал Тито генералу Пеку Дапчевићу. Ова Титова жеља била је саопштена такође команданту Трећег украјинског фронта маршалу Толбухину. И заиста, јединице Првог и Дванаестог корпуса Народноослободилачке војске, помогнуте акцијом совјетске артиљерије и тенкова, већ 14. октобра изјутра крочиле су у Београд. Њихова борба у граду потпуно је распршила мит немачке и недићевске пропаганде о непобедивости хитлеровске армије и о слабој војној снази „шумских људи“.

Ослобођење Београда је не само мобилизаторски деловало на све родољубиве снаге у земљи за даље вођење рата до коначне победе већ је, такође, показало и да је Народноослободилачка војска спремна да прихвати и изврши многе, још озбиљније задатке у склопу борбе свих савезника гитлихитлеровске коалиције. По ослобођењу Београда и Србије, снаге Црвене армије углавном су се повукле из наше земље, а Народноослободилачка војска преузела је задатак даљег обезбеђења јужног бока Совјетске армије у њеном даљем надирању за коначно сламање хитлеровске Немачке.

Народноослободилачка војска Југославије је у општој савезничкој стратегији на тај начин добила важан одсек

фронта. Она је држала линију фронта између оних снага Црвене армије које су водиле борбе у Мађарској, и снага западних савезника чије су дивизије још увек пробијале немачке фронтове у Италији.

Из Београда су били истерани квислинзи, недићевци и равногорски четници, који су последњих година рата тесно и сасвим отворено сарађивали с немачким окупаторима, борећи се против народноослободилачког покрета у Србији. Ослобођење Београда донело је дефинитиван крај Недићеве владе и целог његовог квислиншког апарата, који је три и по године верно служио Немцима у тлачењу српског народа. Заједно с Недићем и његовим снагама, у Србији су војнички потпуно и коначно били разбијени четници Драже Михаиловића. Показало се на делу да је њихово хвалисање о тобожњој подршци српског народа четницима било само обична пропаганда.

У самом граду ослободиоци су похватили многе издајнике и колаборационисте којима је касније судио народни суд. Самим тим, потпуно су онемогућени планови реакције да у Србији створи своје последње упориште, како би буржоазија разним политичким махинацијама евентуално задржала своје раније позиције.

Београд је одмах постао центар нове Југославије. У град су стигли Врховни штаб Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије, Председништво АВНОЈ-а Национални комитет ослобођења Југославије, затим руководства политичких организација, Централни комитет КПЈ, Централни комитет СКОЈ-а, Главни одбор АФЖ-а и други. Из Београда је развијена најшира акција за учвршћење и доградњу мреже апарата народне власти у новоослободеним крајевима. На тај начин јачала је нова, Демократска Федеративна Југославија, чији су темељи почели да се постављају првим борбама још 1941. године. Ослобођењем Београда великосрпска буржоазија доживела је коначан и потпун пораз. Београд је поново постао центар револуције, победоносне револуције чији се тријумфални поход већ ближио крају.

У борбама за ослобођење Србије и Београда учествовали су борци из свих крајева наше земље, синови свих народа Југославије. На улицама града, у уличним борбама борци из Хрватске, Црне Горе, Босне и Херцеговине, Славоније, Војводине и Словеније заједнички су лили своју крв с борцима из Србије и ослобађали главни град велике братске заједнице народа коју су изграђивали у току читавог народноослободилачког рата. Борбе за Београд представљале су прави пример неразрушивог братства и јединства бораца свих народа Југославије.

У току илегалне борбе, у граду су, од 1941. до 1944. године, ударце окупаторима и њиховим сарадницима наносили припадници свих наших народа: Тито, Ранковић, Кардељ, Иван Милутиновић, Јанко Лисјак, Јосип Шћурла, Милош Матијевић, Вукица Митровић, Ђуро Стругар, Видоје Смилевски, Давид Пајић, Ђука Динић и многи други. Узалуд се великосрпска буржоазија упињала да Београд претвори у своје упориште. У томе им нису могле помоћи ни немачке снаге.

Ослобођењем је Београд дефинитивно престао да буде центар великосрпске реакције и из њега су заувек уклоњени они који су сејали мржњу и раздор међу народима Југославије. Ослобођени Београд у новој Југославији постао је велика спона међу братским народима, и жртве и крв свих њихових бораца на улицама града утемељили су то братство и јединство у највећем степену.

Самим Београђанима ослобођење је донело нови живот. Нестало је немачких, недићевских, љотићевских и четничких патрола. Нестало је стрепње од ноћних рација и страховања да неко од блиских не буде ухапшен. На улицама се заорила песма партизана и црвеноармејаца и првих дана по ослобођењу на трговима у центру и на периферији становништво је заједно с борцима изражавало своју радост, играјући разна народна кола и певајући песме.

Београђани су добили могућност да слободно обнављају свој ратом разрушени град и да сада у њему почну да граде нове односе међу људима. А требало се борити с тешким последицама окупације и рата.

*
* *

Београд је у току народноослободилачког рата претрпео огромне губитке. Извојевана слобода дошла је после веома тешких жртава и страдања.

Само на стрелишту у Јајинцима немачки окупатори и њихове домаће слуге погубили су око 80.000 Београђана и затвореника из других крајева земље. Веома је велик број погубљених на Бежанијској коси, на стрелишту код села Јабукe, на Централном и Јеврејском гробљу и другим губиштима у непосредној околини града.

Окупатори су уништили око 9.000 београдских Јевреја. Приликом бомбардовања Београда 1941, као и 1944. године, укупно је погинуло преко 5.000 лица, а знатно више их је било рањено. Према прикупљеним подацима, у Земуну је у току рата изгубило живот, на разне начине, око 12.000 грађана. Све у свему, у Београду и Земуну у току рата изгубило је живот око 100.000 људи.

Београд је 1940. године заједно са Земуном имао око 320 хиљада становника. Према проценама градског Завода за статистику, број становника крајем 1944. године кретао се око 270 хиљада. При упоређењу ових бројева треба водити рачуна о променама до којих је у току рата дошло у саставу становништва. Почетком рата велик број становника напустио је град и склонио се у унутрашњост. С друге стране, у град је приспео велик број избеглица. Према званичним подацима недићевског Министарства унутрашњих послова, у лето 1944. године у Београду је било регистровано преко 54.000 избеглица. Због свих ових околности није могућно утврдити тачан број жртава које су дали сами грађани, али је сигурно да су само Београђани дали више десетина хиљада жртава у рату за ослобођење, не рачунајући број рањених и повређених.

Међу овим жртвама највећи их је број имао од 18—30 година, а нарочито од 22—27 година. Београд је, на пример, према попису становништва од 15. марта 1948. године, имао свега 1.679 мушких и 2.190 женских становника од 29 година; 1.780 мушких и 1.780 женских становника од 30 година; 2.400 мушких и 2.722 женска становника од 32 године; 4.001 мушког и 4.181 женског становника од 33 године; 3.508 мушких и 3.429 женских становника од 34 године итд. У исто време, Београд је тада укупно имао 37.560 становника од 35 година, а од 30 до 34 године свега 27.853 становника.

Београд је у току рата поднео такође огромне материјалне жртве. Потпуно је порушено:

4.905 зграда са
11.500 станова, или
453.000 м² стамбене површине и
821.000 м² грађевинске површине.

Теже је оштећено:

2.162 зграде са
7.250 станова или
341.000 м² стамбене површине и
528.000 м² грађевинске површине.

Поред тога, лакше је био оштећен 4.541 стан.

Према томе, у току рата је потпуно разрушено или оштећено 7.067 зграда. Потпуно је разрушено или теже оштећено 17.750 станова, а ако се овоме дода и број лакше оштећених станова, онда се укупан број пење на преко **22.000**.

Потпуно је уништено 56, а теже или лакше оштећено 398 комуналних грађевина, што све чини штету у вредно-

сти од преко 480 милиона предратних динара. Непроцењиве штете претрпео је град у културно-просветним установама. Биле су разрушене три велике школске зграде (Основна школа број 3, Учитељска школа и Друга мушка гимназија). Немци су запалили зграду Универзитета на Студентском тргу, а такође у великој мери оштетили зграду Техничког факултета. Приликом бомбардовања априла 1941. године изгорела је Народна библиотека с ненакнадивим фондовима књига, о чему је већ било речи.

У рату је био готово потпуно уништен читав градски саобраћај. Аутобуски парк потпуно је био уништен, а од укупно 163 трамвајских кола, колико је Београд имао пред рат, ослобођење је у исправном стању затекло свега 13 кола. Трамвајска мрежа била је уништена и оштећена за 80%. Разрушена су три хотела. Сва моторна возила за одржавање чистоће у граду била су уништена или разнета, те су због тога произишле велике тешкоће у чишћењу града првих дана после ослобођења итд., итд.

Укупна материјална штета коју је Београд претрпео у току рата пела се на десетине милијарди динара.